

A „Társadalomtudósok három rendszerváltás idején” beszélgetéssorozat a közéleti értelmiségi szerepek és a társadalomtudományok fejlődésének kölcsönhatását mutatja be egy-egy kiemelkedő magyar társadalomtudós visszaemlékezésein keresztül. E beszélgetések egyben születésnapjü köszöntők is. Somlai Péterrel 75. születésnapja alkalmából Nagy Péter Tibor beszélgetett a Wesley János Lelkészképző Főiskola Kline termében, 2016. december 15-én. Az alábbi interjú a teljes beszélgetés rövidített, szerkesztett változata.*

Társadalomtudósok három rendszerváltás idején

Beszélgetés Somlai Péter szociológussal

Educatio (a továbbiakban: E): Mint tudod, ez egy születésnapjü beszélgetés, de ugyanakkor van egy szakmai oldala is, ahogy a sorozat címe mutatja. Megkérdezhetnéd, hogy mi is ez a három rendszerváltás. Ha idősebb kollégákra gondolunk, akik megélték 90 vagy annál is több évet, kijön a három rendszerváltás, de bizonyos értelemben azt gondolom, hogy nálad is kijön. Egy-fajta rendszerváltásnak tekinthetjük a hetvenes-nyolcvanas évek fordulatóát, amikor a közvetlen politikai rendszerváltás ígérete nélkül elkezdett bővülni a szociológia és a társadalomtudomány mozgásteré. Ez lenne az első időszak, amiről szeretnék beszélgetni veled. Utána adódik a másik két rendszerváltás: a kilencvenes évekbeli és a 2010-es. Személyes történeted, ha jól tudom, úgy kezdődik, hogy magyar–történelem szakot végeztél a pesti bölcsészkaron.

Somlai Péter (a továbbiakban: SP): 1965-ben végeztem, s aztán még három évig jártam filozófia szakra. Ahogy elvégeztem 1970-ben ezt a kiegészítő szakot, rögtön oda is kerültem az egyetemre főállásban. '65-től '70-ig a Színháztudományi Intézetben voltam. 1970-ben alapította meg Huszár Tibor a Szociológia Tanszéket a bölcsészkaron, s Léderer Pált és engem odahívott. Volt már egy csoport, amiben Huszáron kívül Bánlaky Pál és Kérész Klára voltak, utána odakerültünk mi ketten Lédererrel, majd egy-két év alatt ez az ötfős tanszék felduzzadt 14 főre. Székelyi Máriát, Angelusz Róbertet, Némédi Dénest, Kovács I. Gábort, Solymosi Zsuzsát, Balogh Zoltánt, s még néhány embert sikerült gyors egymásutánban odahozni.

E: Itt a divatszociológus Balogh Zoltánról van szó, nehogy összekeverjük egy másik közszereplővel.

SP: Igen-igen. Nagyon jó szellemű tanszék jött létre. Állandóan „buliztunk”, élveztük, hogy olyasmit kell tanítanunk, amit magunk sosem tanultunk. Szociológiai képzés nem volt Magyarországon 1948 és 1970 között. Ez egy igazi önképző kör volt. Huszár Tibor nagy érdeme, hogy olyan „idősebb”, mondjuk 40 éves embereket is odahívott félállásban, mint Pataki Ferenc, Ferge Zsuzsa, Cseh-Szombathy László, akik tanítottak is minket. Éjjel-nappal benn voltam, vagy tanítottam, vagy tanultam, szóval nagyon intenzív

* Az eredeti beszélgetés itt érhető el: <https://archive.org/details/SomlaiPeter75>

időszak volt. Hogy ez rendszerváltás volt-e? Nem hiszem, de nagyon komoly váltás, az biztos. Ami engem illet, akkor hadd menjek át most személyesbe...

E: Mielőtt átmész személyesbe, azt kérem, hogy menjünk még vissza az egyetemi évekhez. Mondtad, hogy nem volt szociológusképzés Magyarországon, és több felől jöttek emberek. Téged mint magyar–történelem és filozófia szakos bölcsészt mi vezetett a szociológia felé?

SP: Színháztörténetből írtam a szakdolgozatomat, s így kerültem 1965-ben a Színház-tudományi Intézetbe, ahol volt egy magánszeminárium, amit Almási Miklós vezetett. Almási egész gondolkodása, szellemi habitusa nagyon nagy hatással volt rám. 1967-ben egy szemináriumon megkérdezte Almási tőlem, hogy olvastam-e *A tőkét*? Mondtam, hogy nem olvastam, de vizsgáztam dialektikus és történeti materializmusból. Almási azonban azt mondta, hogy „Nem azt kérdeztem, hogy olvastad-e a dialmat meg törtmat jegyzetet, hanem hogy olvastad-e *A tőkét*!” Ennek az lett a következménye, hogy még aznap elrohantam a 7. kerületi Szabó Ervin Könyvtárba, a Rottenbiller utca és a Péterfy sarkán, ahol *A tőke* nem volt meg...

E: Nyilván, mert ellopták...

SP: Egész biztos. Megszereztem *A tőkét*, elkezdem olvasni, nehezen ment. Végül nagy hatással volt rám. Erről persze Almásival is beszélgettünk. Egy vagy két év múlva Almási azt mondta: „Jó, hogy elolvastad *A tőkét*, de nem lehet a társadalmat ugyanúgy értelmezni, mint 100 évvel korábban. Olvasd el Max Webertől a *Wirtschaft und Gesellschaft*ot.” Almási mutatott rá, hogy a társadalom, amiben élünk, más, mint amit a könyvekből megismerhetünk. Akkor már lehetett olvasni itt-ott-amott, pl. a *Valóság* című folyóiratban egy-egy szociográfiát, néha egy-egy Hegedűs András-írást, lehetett tudni arról, hogy Kemény István elkezdett munkásokat kutatni Csepelen. Azt gondoltam, hogy a valóság megismerése – elméletileg is és empirikusan is – ez kell nekem, és ez a szociológia.

E: Ebben a '60-as évek végi világban, mit találtál különösen izgalmasnak?

SP: 1968-nak nagyon nagy hatása volt rám, mert '68 azt jelentette számomra, hogy a legfejlettebb nyugati országokban is lehet gondolkodni olyasmiről, ami túl van a kapitalizmuson. Attól, hogy ez a szocializmus ilyen lett, a perspektívát még egy olyan elméletben kell megtalálni, amely nem a létező kapitalizmusról szól. Engem nagyon vonzott a '68-as újbaldal, az akkori antikapitalizmus, s elméletileg nagyon vonzott már akkor Habermas, s elég sokáig foglalkoztam is vele. Ma persze ezt másképp látjuk. Szerintem a húszas évekbeli Szovjetunióban egy csomó olyan dolog volt, ami '68-ban újra előjött. Hogy mást ne mondjak, a kommunák. De előjött az öngazgatás is. Előjött, hogy másmilyennek kell lennie a nevelésnek, az iskolának.

E: Öngazgatás alatt most kifejezetten a jugoszláv modellt érted?

SP: Nem, egy ennél sokkal általánosabb értelemben...

E: A dolgozói részvételt?

SP: Igen, a részvétel, a demokrácia. Ez nagyon foglalkoztatott. Az 1968-as szellemiség összekapcsolódott a fejemben a szociológiával. A hetvenes évek elején a szociológia azt jelentette Magyarországon, hogy felfedezni, megismerni a valóságot. A párthatározatok meg az ideológiai maszlag elfedik előlünk a valóságot. Meg kell ismernünk, hogy mi

lyen világban élünk. Gondoljunk például az elidegenedés-vitára. Az elidegenedés-vita, ami visszanyúlt a fiatal Marxhoz. A *Gazdaságfilozófiai kéziratok* egy hegelianus filozófia, egy igazi filozófiai mű, de mindenkinek, aki ezt Magyarországon a hetvenes évek elején olvasta, annak ez nem a filozófia felé, hanem empirikus gondolattársításokkal járt arról, hogy itt is van elidegenedés.

E: Kifejezetten bölcsész oldalról érkező, nem közgazdászként végző emberként volt közöttök a hatvannyolcas gazdasági reform előkészítési folyamataihoz, vagy benneteket inkább a társadalomkritika izgatott akkor?

SP: Inkább a társadalomkritika. A kritikának mondjuk egy jellegzetes figurája volt Papp Zsolt. Akkoriban egy igazi TV-sztár. Olyan szövegeket mondott a tévében, ami ma mindenkit álomba ringatna, akkor azonban mindenkit érdekelt. Almásitól hallottam először Habermas nevét, de Papp Zsolttal kapcsolatban is említhető lett volna ő is, és a frankfurtiak is. A nyugati marxizmusnak nagy hatása volt Magyarországon. Adorno, Horkheimer, elsősorban frankfurtiak, de nemcsak ők, hanem Sartre, az egzisztencialisták. Ez így volt 1973-ig, amikor elkezdődött a visszafordulás, az átmeneti rosszabbodás. Miközben azt is meg kell mondani, hogy mindeközben Holló Mária készített Lukácssal egy interjút a rádióban, és megkérdezte tőle, hogy mi a véleménye a szociológiáról, mire ő azt felelte, hogy ez egy burzsoá áltudomány. Ennek is köszönhető, hogy 1948-tól 1970-ig nem volt szociológia. Lukács szerint a társadalomtudományokban volt egy kopernikuszi fordulat, ezért nincs szükség semmiféle szociológiára. Ennek ellenére, ez a marxista reneszánsz nagymértékben Lukács jegyében folyt, s én tökéletesen összeegyeztethetőnek tartottam a szociológiai érdeklődésemet és ezt a fajta elméleti érdeklődést.

E: A filozófia szakon Lukács-tanítványokkal voltál együtt?

SP: Akkor már a Lukács-tanítványok ki voltak tiltva, vagy még nem engedték be őket. Hermann István igen, de Heller Ágnes és köre már nem volt jelen. Szerencsém volt, hogy nem harmadrangú szerzők felé irányítottak, és igyekeztem eredetiben olvasni, amit csak tudtam. A kisdoktorimat egy olyan tanulmánnyal védtem meg, ami arról szólt, hogy Weber bürokráciaelmélete hogyan függött össze azzal a gyors iparosítással, ami a weberianus Németországban, azaz 1870 és 1914 között végbement. Mondanom sem kell, hogy ez is aktuális kérdés volt akkor Magyarországon. Az egész újmechanizmus reformnak, nem állítom, hogy a legfontosabb, de az egyik célja az volt, hogy a bürokráciát valahogy leépítse és a magyarországi gazdasági mechanizmust hatékonyabbá tegye. Webernél kerestem elméletileg fogódzókat ehhez a problémához. Elméleti kérdések foglalkoztattak, miközben szerettem volna empirikus kutatásokat folytatni. De ehhez a személyes élettörténetemben egy váltásra volt szükség. Ez pedig az volt, hogy megnyertem 1976-ban a Humboldt Egyetem ösztöndíját a Ruhr Egyetemre Bochumba. Már akkor világos volt a számomra, hogy valami olyasmit fogok kutatni, ami empirikusan értékes, de védhető. Nem akartam ebből ellenzéki ügyet csinálni. Ez a fél éves ösztöndíj vezetett el a családszociológiához, ami olyasmi volt, amit lehetett kutatni, nem szólt bele a pártközpont, és elméletileg és empirikusan is érdekesnek számított.

E: Az elméletre visszatérve, emlékszem, hogy volt egy elméletlettörténeti korszakod, amikor előszavakban, utószavakban, könyvkritikákban fejtetted ki a véleményed. Azt gondolom, ez nagyon tanulságos tudománytörténeti szempontból. A saját elméleti érdeklődésed játszott sze-

repet abban, hogy miről írtál, vagy voltak ezzel kapcsolatos ideológiai döntések, hogy kik azok a szociológusok, akik bejönnek Magyarországra?

SP: Akkoriban még fiatal tanársegéd voltam, de súghattam. A Gondolat Kiadónak volt egy kiváló sorozata, a *Társadalomtudományi Könyvtár* sorozat, ahol lehetővé vált, hogy olyan szerzők művei jelenjenek meg, akik addig Magyarországon nem voltak ismertek, bár a társadalomtudomány klasszikusai voltak. Például, Georg Simmelt teljesen nyilvánvaló, hogy ki kellett volna adni, s még addig nem jelent meg. Tulajdonképpen annyi történt, hogy én súgtam, és a kiadóban voltak olyan ötleteim, amiket elfogadtak, volt, amit meg nem.

E: Keletkezett a fejedben egy kvázi kánon, hogy mi az, ami hiányzik a magyar köztudatból?

SP: Pontosan. Ültem a Szabó Ervin Könyvtárban, aminek jelentőségét nem lehet túlbecsülni olyan időben, amikor még nincs internet, amikor a könyvtárközi kölcsönzés korlátozott, amikor Te nem tudsz új nyugati könyveket megvásárolni, nem azért, mert nincsen pénzed... Hadd sztorizzak egyet! Jövök haza Bohumból 1976-ban. Ott a Humboldt-ösztöndíjasoknak adtak könyvvutalványt, tehát én egy csomó könyvet hozhattam haza, amelyekbe bele volt ütve a Humboldt Alapítvány címere. Gondoltam, ez elegendő lesz a határon. De nem volt elegendő. Jött egy határőr, mondja, hogy: „Ööö, hát én ezt honnan tudjam, hogy mi ez, amit maga hoz?” – Mondom: „Hogyhogy, honnan tudja? Hát én elmondom.” – „Aaa, az nem úgy van, az nem elég. Mostan csináljuk azt, hogy vegyünk fel erről egy leltárt, én elviszem a könyveket, és ha maga igenis hoz nekem egy papírt az Akadémiáról vagy a könyvtárból, akkor majd a parancsnokság elbírálja.” Hát én bementem az egyetemen az illetékesekhez. Azt mondták, hogy írjam meg a papírt, ők azonnal aláírják. Így is volt. Bementem a parancsnokságra, és megkaptam a könyveket.

E: Azt kell, hogy mondjam, hogy ilyenek még a nyolcvanas években is voltak...

SP: Igen.

E: Akkor már működött Londonban a Szent Pál mögött két WC, és a két WC között volt egy könyvesbolt, ahonnan ingyen el lehetett hozni társadalomtudományi könyveket. Azok hazahozatalával kapcsolatban volt hasonló lefoglalós, aláíratós, visszaadós történet...

SP: Akkor erre Te is emlékszel!

E: Beszéljünk most a családszociológia felé fordulásodról. Mekkora évfolyamok voltak a szociológia szak indulásakor?

SP: A szociológia eleinte csak kiegészítő szak volt, 10–15 emberrel. Jóval később, a nyolcvanas évek második felétől lettek nappali tagozatosok. 1989-ben alakult meg a Szociológiai Intézet az ELTE-n, s lett több tanszéke. Ebből alakult ki később a Társadalomtudományi Kar, és akkor persze már nemcsak szociológia, hanem szociálpolitika, szociális munka, majd még később közgazdaságtan, európai tanulmányok, és így tovább, szakterületek is voltak. De még nem vagyunk ott. Ott vagyunk, hogy én 1976-ban hazajövök Bohumból, hogy családszociológiát fogok művelni, s akkor indítottam egy speckolt. Ez remek keret volt, mert a hallgatóim egyúttal a munkatársaimmá váltak, velük kezdem el kutatni. Először Pesten, majd Palócföldön – Balassagyarmaton és környékén –, majd Pécsváradon és környékén, Karcagon és környékén kutattunk. Ebből már 1978-ban megszületett az első kötet *Családmonográfiák* címmel. A társaság törzstagjai között volt Aczél Ágnes, Békési Ágnes, Berey Katalin, Domokos János, Lőrincz Judit, Mózes Lajos,

Orlóczi Edit, Sebes Anna és Varsányi Erika. Három menetben végeztük el velük a kutatásokat: először a hetvenes években (1977–1979 között), azután egy második menetben ugyanazokat a pesti és vidéki családokat megkeresve a nyolcvanas évek közepén, s végül 1996–1999 között egy harmadik menetben is. Szóval ez egy igazi longitudinális, követéses kutatás volt. Ennek az eredménye olvasható a *Húsz év* című kötetben. Ez nagyon sok feladatot jelentett, nagyon sok módszertani problémával és persze sok örömmel járt. A tanítványokból munkatársak lettek, s nemcsak én öregedtem meg 20 év alatt, hanem ők maguk is. Meg a családtagok, akikkel az interjúkat készítettük...

E: A kutatási koncepció megalkotásánál mennyire voltál önálló, mennyire kellett ehhez Huszár, mennyire kellett pénz, és hogyan lehetett pénzt szerezni?

SP: Huszár Tibor egyáltalán nem szólt bele. Azt hiszem, hogy ő örült annak, hogy én családszociológiával kezdtem el foglalkozni, s nem egyéb dolgokkal. Huszárnak ebben nem volt szerepe. Másoknak volt. Részben Cseh-Szombathy Lászlónak. Magyarországon ő volt a családszociológia megalapítója, s én sokat tanultam tőle. Aztán Mérei Ferencnek. Vele családi kapcsolatba kerültem. Ő tette világossá a számomra, hogy a társadalom élete, amire én kíváncsi vagyok, nem csak makroszintű. Mindaddig az érdeklődésemből teljesen hiányzott a mikroszint. Cseh-Szombathyn és Mérein kívül Pataki Ferencnek is fontos szerepe volt még benne. A pénzügyi feltételeket pályázással lehetett biztosítani. Egy jó darabig a pályázat simán ment. Nagyon hosszú ideig meg se fordult a fejemben, hogy ha az ember pályázik, nem kapja meg a kért összeget. Most már van ilyen tapasztalatom.

E: Mennyire jelent meg az nyilvánosan, hogy a szocialista családmoddell szemben már mindenféle egyéb családi modell is létezett?

SP: Soha senki nem mondta nekem, hogy a szocialista családról kell szólnia a kutatásaimnak.

E: Hol publikáltad az első eredményeket? Gondolom, a Kritika, a Valóság voltak a domináns fórumok.

SP: Akkoriban volt 3-4 ilyen publikációs fórum, egyszer az egyikbe, máskor a másikba írtam.

E: Az nem merült fel, hogy a Társadalmi Szemlébe publikálhatnál?

SP: A hetvenes-nyolcvanas években nem merült fel. De ez egy szerencsés választás volt, hogy családszociológiával foglalkozzak, mert nem bántottak.

E: „Nem bántottak”, mert apolitikus volt, vagy, mert a szakmában nem nyitott frontokat?

SP: A szakmában sem nyitott frontokat. De főleg úgy értem, hogy apolitikus volt. Még azt is lehetővé tette, hogy 1984-ben egy magyar–amerikai összehasonlító vizsgálatot kezdhessünk el. Magyar részről ebben Cseh-Szombathy László, Klinger András és jómagam vettünk részt. Amerikai részről pedig három elég ismert családszociológus. S ugyan a tudományos teljesítmény, ami ebből kijött, nem valami nagyon jelentős, mert sok mindent elrontottunk benne, de a téma nagyon érdekes volt. Arról szólt, hogy milyen az idős emberek családi helyzete, családi kapcsolata Magyarországon és Amerikában. Az volt a fő hipotézis, hogy Magyarországon sokkal erősebbek az informális kapcsolatok, Amerikában pedig sokkal fejlettebb a szociális ellátó rendszer, tehát ott csak pénz kér-

dése, hogy valaki egy idősek otthonába bejut-e. Részben pénz, részben vallási, egyházi, mit tudom én milyen tagság. De van az ellátó szervezeteknek egy nagy hálózata. Nálunk nem volt, s ma sincsen nagy hálózat. Az összes idős embernek mindössze 2%-a van ilyen szervezetben. Amerikában ez már akkor is jóval több volt. Szóval, ez egy érdekes téma volt, sok mindent lehetett volna kihozni, de nem sikerült. De megmaradtak a munkakapcsolatok, melyek révén taníthattam egy félévet Amerikában, aztán más kutatásban is együttműködhattunk, aminek lett egy kis visszhangja. Ez a visszhang kitölt engem Hamburgba, ahol szintén taníthattam egy félévet. Végül ez mégiscsak sokat jelentett, ami a szakmai karrieremet illeti.

E: Ha jól értem a családszociológiai érdeklődésednek a kezdetekben sokkal inkább a társadalom mikrohistóriájához volt köze, s nem a szocializációhoz. A szocializáció egy későbbi fejlemény. Egy idő után azonban a két téma összeér.

SP: Természetesen összeér. Az előbb említett kutatások fő műfaja az esettanulmány volt. Ezeket a tanítványaim és a munkatársaim készítették az együtt kidolgozott szempontok és módszer szerint. Akkoriban nem is gondoltam a szocializációra...

E: Milyen nagyságrendű családmennyiséggel folyt itt a kutatás?

SP: Összesen nem érte el a százat. S azok közül is volt egy jó néhány, akiket csak egyszer tudtunk meglátogatni. Mert nem találtuk meg őket, mert megszűntek, milliók. Nagyon nehéz Magyarországon longitudinális kutatást folytatni.

E: S akkor elérkeztünk a második rendszerváltáshoz, a második rendszerfordulathoz, ami egyben a Te második elmélet történeti korszakod kezdetének is mondható.

SP: Inkább úgy fogalmaznék, hogy újból az elmélet történet kezdett el érdekelni. De ez inkább már a harmadik rendszerváltás utáni időszak, az utóbbi évek fejleménye. A második rendszerváltáskor a szocializáció, az ifjúság foglalkoztatott. Úgy látom, hogy van egy új „ifjúság”. Gondoljuk meg: 100 évvel ezelőtt a kamaszkor, mondjuk, a fiúknál elkezdődött 14-15 évesen, és 18 éves korra már be is fejeződött, mert 18 éves korukra szakmát vagy foglalkozást választottak, elkezdtek dolgozni, aránylag hamar megházasodtak, elköltöztek otthonról, családot alapítottak, és így tovább. Amit kamaszkornak nevezünk, 3-4 évig tartott. Ma sokkal előbb elkezdődik, és sokkal, de sokkal tovább tart. Ezt nevezük posztadoleszcenciának. Ez a posztadoleszcencia az 1970-es évektől figyelhető meg, s egyre inkább megfigyelhető. A korosztálynak egyre nagyobb hányada ilyen, s egyre kisebb hányada az, akire nem jellemzők a posztadoleszcencia különböző megnyilvánulásai. Ez volt az, amire fölfigyeltem, s ezzel párhuzamosan elkezdett foglalkoztatni az ún. „második demográfiai átmenet”, aminek a posztadoleszcencia a legfontosabb összetevője, de vannak más összetevői is. Az 1970-es években egy új korszak kezdődött el a fejlett országok társadalmában. Egy olyan korszak, amiben már nem ipari, hanem posztindusztriális társadalmakról van szó. Amiben már nem a modern kultúra dominál, hanem az, amit posztmodern kultúrának nevezünk. Amiben már nem az első demográfiai átmenetnek a modernizációs elemei vannak jelen, hanem a második demográfiai átmeneté. Mind a gazdaságban, mind a népesedésben, mind a kultúrában egy új korszak kezdődött el. S ez az új korszak tart még ma is. A szocializáció problémáit is ebben az elméleti keretben kell vizsgálni. Erre figyeltem fel a 2000-es évek elején, és ez foglalkoztat azóta is.

E: Még menjünk egy kicsit vissza. Ugye, amikor az elméletörténet felől elmozdultál a család, meg az ifjúság felé, akkor ezek hirtelen olyan területek lettek, amelyeknek volt, ha úgy tetszik, egy közvetlen társadalmi-politikai relevanciája. Ha úgy tetszik, voltak ágazatpolitikák, amelyek ilyenekkel foglalkoztak: a családpolitika, ifjúságpolitika, ilyen irányú szervezetek stb. Volt-e, s ha igen, milyen kapcsolatod volt akár '90 előtt, akár '90 után mondjuk a családpolitika vagy az ifjúságpolitika kormányzati uraival, közösségeivel, szervezeteivel?

SP: Párttal volt. MSZMP-tag voltam. Azt hiszem, hogy egyszer vagy kétszer kértek tőlem ilyen szakértői anyagot, ma így mondanánk, „az ifjúságpolitikai tézisekhez”... Voltam egy bizottságban is, ami a szociológia oktatásával volt kapcsolatos. Ugye a Szociológia Tanszék, ahol dolgoztam, sokáig a minisztérium Marxizmus-leninizmus Főosztályához tartozott. Ennek volt egy szociológia oktatási bizottsága, de másra nem emlékszem. Lehet, hogy volt más is, de most nem emlékszem rá.

E: Ha már így felidézted, ennek a főosztálynak volt egy füzetsorozata, amibe írtál is.

SP: Az, hogy írtam, lényegtelen ahhoz képest, hogy hosszú ideig Léderer Pállal ketten szerkesztettük. Az is egy olyan kiadványsorozat volt, ami lehetővé tette, hogy egyrészt az új magyar kutatások eredményei – pl. a tanszéki jogászvizsgálat, orvosvizsgálat, újságíróvizsgálat – megjelenhettek, de megjelent benne néhány magyar kutató kismonográfiája és számos fordítás is, pl. Bourdieu, Durkheim, mint tananyagsegédlet.

E: Abban, hogy itt mi jelenik meg kizárólagos cézárok voltatok?

SP: Nem voltunk cézárok. Abban Huszár Tibor volt a kiscézár, mert voltak nagycézárok is persze, azt ő tudná megmondani, hogy kik voltak ezek. Volt olyan, hogy mi ketten fejmosást kaptunk, de meg kell mondanom, hogy igen ritkán. És a fejmosás maga is olyan volt, hogy másnapra meg is száradt a hajam.

E: Tehát éreztél ebben az értelemben cenzúrát?

SP: Volt egy belső cenzúra. Az nem kétséges. Meg se fordult a fejemben, hogy mondjuk azok műveit, akiket kiutáltak innen, publikáljuk.

E: Milyen példányszámban jelentek meg ezek a füzetek?

SP: Párszáz példányban. Megkapta az országban az összes nagykönyvtár, tanszékek, intézetek.

E: Piacon nem lehetett kapni?

SP: Nem. Már csak azért sem, mert akkor kellett volna jogdíjat fizetni, így viszont nem fizettek jogdíjakat.

E: Mint ahogy a „Kossuth bizalmas” sorozatnak szintén kiváló könyveiért sem fizettek jogdíjat.

SP: Pontosan. Azokat a könyveket sokszor nem lehetett bevinni az antikváriumokba sem, mert tudták róluk, hogy ez valami tilos dolog. A *Szociológiai Füzetek* más volt.

E: Nemes Dezső sofőrje egyszer eladott nagyobb mennyiséget belőle, amiből nagy botrány lett.

SP: Ez is a Kádár-rendszer kupleráj jellegét mutatja. Ehhez a kuplerájhoz hadd mondjak még valamit. Ki akartam venni egy Adorno-kötetet, amiről tudtam, hogy megvan az Országgyűlési Könyvtárban. Mondták, hogy szó se lehet róla. 1975-öt írunk. Mondom,

hozok a tanszékről igazolást. Hiába hozok, ők nem adhatják ki. Erre félrehívott a vezető, és azt mondta, hogy menjek el az Egyetemi Könyvtárba, ő tudja, hogy nekik is van egy példányuk, s ők kiadhatják.

E: Minden protekció nélkül.

SP: Minden protekció nélkül. Kiderült, hogy volt nekik egy kötetük, de valaki azt ellopta. Felhívom Papp Zsoltot, hogy nem ő lopta-e el. Mondja, hogy ő nem lop könyvet könyvtárból. Ezt nem akartam teljesen elhinni, de gondoltam, jó, egye fene. Ezek után, eltelik egy év, keresek valamit a Szabó Ervin Könyvtár központjában, a Szociológiai Szakkönyvtárban, és a katalógusban látom, hogy megvan nekik is ez az Adorno-kötet. Mondom, ha itt is megvan, mindjárt írok egy igazolást, aláíratom Huszárral, visszajövök és... Odamentem a kölcsönzéshez, mondom: Ha odaadom az igazolást, megkapom? – Mire megkérdezték: minek az igazolás? Tessék, itt van. Minden további nélkül odaadták a Szabó Ervin Könyvtárban azt, amit az Országgyűlési Könyvtárban semmiért sem adtak volna oda. Ez jól mutatja, hogyan működött az igazgatás.

E: Szerkesztetted ezt a minisztériumi sorozatot, és valamilyen ifjúságügyi kérdésben szakértősködtél is.

SP: Azt hiszem, igen.

E: Elérkezünk 1988/89-hez. Milyen benyomásaid voltak a magyar politikai térről, s a szociológiai szakma ehhez fűződő kapcsolatáról?

SP: A legfontosabb az volt, s azóta ez csak megerősödött bennem, hogy a szociológiával szemben azt a követelményt támasztják, hogy jelezze ugyanúgy előre a társadalmi változásokat, mint ahogyan a laboratóriumokban a vegyészek előre tudják jelezni, hogy mi fog történni. Csakhogy ez lehetetlen! A 20. századi történelem azt tanúsítja, hogy nem tudta a szociológia előre jelezni még a nagy változásokat sem: a szocializmus bukását, az 1989/90-es eseményeket, sem azt, ami előtte vagy azóta történik. Hogy ne menjek olyan messzire vissza, azt, ami most van a világban, Trump győzelmével, a szélsőjobb erősödésével Ausztriában, Franciaországban, és másutt... ezt sem tudta a szociológia előre jelezni. Tehát, ha most azt kérdezed, hogyan éltem át '89/90-et, és mit jelentett ez a szociológia mint szakma számára, akkor a legfontosabb az, hogy a szociológia mindezt nem látta előre. A másik dolog, amit gondolok, hogy ennek a nagy változásnak, ami a '70-es években kezdődött, és amit az egyszerűség kedvéért a posztindusztriális társadalom kialakulásának neveztem, szóval ennek a nagy változásnak egyik fontos vesztese a szociológia. A szociológia ma sokkal kevésbé népszerű, mint régebben volt. Ezt látom az egyetemen is. A hetvenes években a végzett, érettségiző gyerekek közül a legokosabbak jöttek hozzánk. Most nem akarnám azt mondani, hogy a legbutábbak akarnak szociológusok lenni, de majdnem.

E: Nem arról van szó, hogy egyszerűen a rendszerváltás révén feljöttek olyan tudományzakok, mint például a politológia és bizonyos értelemben a jogtudomány, ami a rendszerváltás után nyilvánvalóan egy teljesen másfajta szellemi kínálatot jelentett, és a szociológia elveszítette azt a fajta, ha úgy tetszik, monopolhelyzetét, amivel korábban rendelkezett, hogy a kritikus társadalommagyarázat egyetlen hordozója legyen?

SP: Nem hiszem, hogy erről van szó. Ez ugyanis nem csak Magyarországon van így. Én azt látom, hogy se az amerikai, se a német szociológia nem vonzza annyira az ottani

fiatalokat az egyetemekre. Valahogy nem elég érdekes, nem elég izgalmas. Ehhez persze rögtön lenne egy elméletem is. Ugye a szociológia egy olyan tudomány, ahol a kutatások 99%-a egy-egy társadalmi részproblémára vonatkozik: ifjúság, család, ipar, település, millió ilyen lehetne még mondani. De a szociológia tudománya maga a társadalom egészével kellene, hogy foglalkozzon. Nem úgy, mint a jogtudomány, vagy a közgazdaságtan, vagy a demográfia...

E: Azok szükségképpen partikulárisak, igen.

SP: Pontosan. A szociológiának, legalábbis a klasszikusok felől nézve, az egészszel is foglalkoznia kellene. Elkerülhetetlen, hogy legyen egy olyan tudományszak, ami képes arra, hogy az egészről mondjon érdemleges és hiteles összefüggéseket. Ilyen ma a szociológia? Egyáltalán nem! Persze mondhatod erre, hogy hiszen már a 20. század közepén sem volt ilyen, nagyon sok iránya volt. Igen, de én erre azt válaszolnám, hogy lehet, hogy már 50 évvel ezelőtt is ilyen volt, de akkor még sokan próbáltak foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy miért ilyen, s hogyan lehetne másképp.

E: Azóta viszont gyakorlatilag lemondott erről a szakma. Annak ellenére, hogy vannak nagy szociológiai elméletek. Azt mondod, hogy a Te nagy második elméleti korszakod csak 2000 után jön, de a kilencvenes években mégiscsak egy elmélettörténeti tanszéket kezdtél el vezetni, és ilyen kézikönyveket írtál, amiből mi, a klasszikus szociológusképzésen át nem eső, „oldalról érkező” társadalomtudósok is tanultunk.

SP: Voltak problémák, amelyek izgattak. Például, Sárkány Mihállyal elkezdtünk foglalkozni az evolúció és a társadalmi evolúció problémáival. Ez egy igazi elméleti és elmélet-történeti kérdéskör, s mi megpróbáltunk ennek utánajárni. Volt még egy ilyen OTKA kutatás is, amiben Pál Eszter és Gedeon Péter működött közre rajtunk kívül. Szóval, nem azt akarom mondani, hogy ebből semmi sem igaz, de ez a szociológia eljelentéktelenedése, ami ekkoriban, a kilencvenes évektől már megfigyelhető volt. Ezt én nem vettem észre akkor. Pedig az is megfigyelhető volt, hogy az interdiszciplináris kutatások felfutása, ami egy időben úgy tűnt, hogy meg fogja váltani a társadalomtudományokat, valójában nem jelentett megváltást. Ennek én is teljesen bedőltem.

E: Ugyanakkor voltak intézményes lehetőségek is. Sok szociológus komoly szerepet játszott a rendszerváltásban, majd a '90–94-es ciklus idején a közéletben. Nem a kormány oldalán, hanem az erős SZDSZ és TDDSZ (Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete) oldalán. Mi volt a viszonyod ezekhez a szerveződésekhez?

SP: A TDDSZ-nek tagja voltam, az SZDSZ-nek nem. Azt láttam, hogy sok egykori kollégám meg tanítványom ott ül a parlamentben, s próbál ezt-azt csinálni. Voltak olyan politikai döntések meg irányok, amelyek nekem is tetszettek. Ugyanakkor én magam nem akartam volna soha sem politikus lenni. Nagyon rossz vezető vagyok. Tanszékvezetőnek is pocsék voltam. Viszont nyugodtan dolgozhattam '90 után is. Akkoriban jelentek meg könyveink, folyt még a családszociológiai kutatásom, elkezdtem a szocializációt vizsgálni, s utána ezt az említett elmélettörténeti problémát. Szóval nem kellett mással foglalkoznom, mint amit szerettem csinálni. Persze, amikor az Antal-kormány idején voltak ezek az ügyek, hogy Gombár Csabát meg Hankiss Elemért védjük meg, akkor természetesen ott masíroztam én is, és ezt nem bántam meg.

E: Masíroztál, és minden fontosabb dolgot aláírtál...

SP: Aláírtam, amit kellett. Nem tudom, hogy minden fontosat-e, de néhány dolgot aláírtam.

E: Benne voltál tudományos tanácsban meg a habilitációs bizottságban is, ha jól tudom.

SP: Az egyetemen, a karon. Ott kénytelen voltam. Már életkori okoknál fogva is. Részt vettem a doktori iskola programjának alakításában, mert az fontos volt. Nekem mindig fontos volt az oktatás, ezért ebben szívesen vettem részt. Benne voltam szerkesztőbizottságokban, az *Esély* meg a *Szociológiai Szemle* szerkesztőbizottságában... Szóval, nem vagyok visszahúzó, csak nem akartam politikusi karriert.

E: Akadémiai közgyűlési képviselő is voltál, talán egy cikluson át.

SP: Igen.

E: De úgy tűnik, mintha ezek nem lennének meghatározó élmények.

SP: Egyáltalán nem.

E: Rátérjünk az utolsó rendszerváltásra?

SP: Igen. Ezzel kapcsolatban csak azt tudom mondani, hogy ami 2010 óta zajlik Magyarországon, hogy ismét egy diktatúra felé tartunk, borzasztó! Borzasztó az, hogy a közvélemény tudomásul veszi és elfogadja, hogy ilyen a társadalom, amelyikben nem az a fő baj az emberek számára, és nem arra próbálnak tömörülni, hogy ne legyen ilyen rettenetes szegénység és nincstelenség, ami a legsúlyosabb probléma, hanem beveszik azt a maszlagot, amit a kormány tálal nekik. Borzasztó az is, ami történik a nyilvánosságban, a nyilvánosság korlátozása. Nem tudom, láttatok-e a mai HVG-t, aminek a címlapján egy mikrofon látható egy guillotine alatt. Szóval borzasztó, hogy errefelé tart Magyarország és a magyar társadalom.

E: Hogy mégse ilyen pesszimistán fejezzük be a beszélgetést, mesélj még arról, hogy milyen terveid vannak?

SP: Hát van egy tervem. Nagyon röviden mondom el, mert a terv még homályos. Ugyan már 1,5 éve próbálkozom, de még nem jutottam el oda, hogy az alapötletből egy kutatási tervnek nevezhető kérdéssor alakuljon ki. Tulajdonképpen a haladásról szólna ez a kutatás, arról, ami a felvilágosodás alapeszméje volt, s amit ma úgy látom, hogy a szociológusoknál egyáltalán nem jelenik meg. Maga a szó „haladás” nem fordul elő az újabb szociológiai publikációkban. S ha erre rákérdez az ember, akkor a többség véleménye az, hogy nincs is „haladás”. Miközben nap mint nap a tudományban, pl. az orvostudományban vagy az úrkutatásban, az informatikában, és így tovább, azt látjuk, hogy komoly előrelépések zajlanak. Mégsem hiszünk benne, hogy ez pozitív változás.

E: Ez egy nagy haladásvízió lenne vagy haladás-önreflexió?

SP: Mondom, ez még homályos.

E: Sok erőt hozzá, és nagyon szépen köszönöm a beszélgetést!

Az interjút Nagy Péter Tibor készítette.

E-mail: nagypetertibor@gmail.com